

Irena Balčiūnienė

PAMARIŲ KULTŪROS ŽMONIŲ ODONTOLOGINIS TIPAS IR JO GENEZĖ

Lietuvoje odontologijos požiūriu be galo įdomi Pamarių kultūra. Pirmiausia dėl to, kad Pamarių kultūra atstovauja Lietuvoje buvusių neolitinė kultūrų sintezei su virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonėmis.¹ Be to, iš Pamarių kultūros žmonių galime spręsti, kurios kultūros žmonės dominavo pirmųjų baltų genezėje, tuo labiau, kad šios kultūros odontologinė medžiaga gana gausi.

Apie Pamarių kultūros žmonių odontologinę struktūrą mes jau rašėme,² bet, prisidėjus naujos odontologinės medžiagos, neįmanoma likti abejingam tiek daug reikšmės turinčiai kultūrai.

Pamarių kultūros žmonių odontologiniam tipui ir jo ištakoms nustatyti ištyrėme 6 kaukoles ir 4 kaukolių fragmentus iš Duonkalnio kapinyno (archeologas A. Butrimas); dvi mezolito kaukoles iš Spigino (A. Butrimas); trijų Narvos kultūros žmonių iš Šventosios kaukolių fragmentus (archeologė R. Rimantienė), kuriuos galima priskirti vakariniams prabaltams; vieną sveiką bei dvi fragmentines kaukoles virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonių iš Plinkaigalio (archeologas V. Kazakevičius).

Odontometriškai (1 lentelė) Pamarių kultūros žmonių krūminių dantų vestibulolingvaliniai diametrai atitinka gana archajišką formulę - $M^2 > M^1 > M^3$. Tiek viršutinių, tiek apatinių krūminių dantų mediadistaliniai diametrai atitinka formulę $M^2 > M^1 > M^3$ ir $M_1 > M_2 > M_3$. Pagal vainiko modulį, kuris rodo bendrą jo dydį, pirmųjų baltų krūminiai dantys atitinka formulę $M_1 > M_2 > M_3$. Pagal viršutinio pirmojo krūminio danties modulį - $M_{cor}M^1 - 10,8$ - jie makrodontai, ir tai būdinga akmens amžiaus žmonėms. Dantų vainiko indeksas apibrėžia jo formą. Pamarių kultūros žmonių $I_{cor}M^2 - 135,3$ ir $I_{cor}M^3 - 122,1$. Tokie aukšti indeksai viršutinių distalinių krūminių dantų yra būdingi europidams, nors Plinkaigalio žmonių $I_{cor}M^2 - 120,4$. Taigi stipriai mažesnis.

Odontologiškai (2 lentelė) Pamarių kultūros žmonės priklausė Vidurio Europos tipui. Apie tai byloja I^1 kastuvo formos nebuvimas, nustatyta I^2 tik 1 balo kastuvo forma, 5 - gumburiai M_1 ir ypač charakteringa Vidurio Europos tipui forma +5, 4 - gumburiai M_2 , nebuvimas distalinės trigonido keteros, laužtos metakonido raukšlės, T.a.m.i. M_1 2 med nustatytas ryškiai europidinis antrasis variantas, M^1 1 parakonuso taip pat tik 1 ir 2 formos.

Kur šio Pamarių kultūros žmonių gana gryno Vidurio Europos odontologinio tipo šaknys? Patį seniausią Lietuvoje Vidurio Europos odontologinio tipo variantą pateikia jau mezolitinė Spigino medžiaga: 1^1 ir 1^2 kastuvo formos tik 1 balai, 5 - gumburys M_1 ir net +5 formos, laužtos

metakonido raukšlės ir T.a.m.i nebuvimas. O Narvos kultūra Šventojoje? Vėlgi +5 formos 5 - gumburys M₁, 4 - gumburys M₂, nėra nei distalinės trigonido keteros, nei laužtos metakonido raukšlės, nei T.a.m.i., o M₁ 2 med nustatytas fc variantas. Gaila, kad virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonių iš Plinkaigalio senyvas amžius, nors, pagal jau aprašytą I_{cor}M², jie kiek skiriasi nuo vietinių gyventojų. Bet vietinių kultūrų žmonių susiliejęs su virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūros žmonėmis (indoeuropiečiais) Pamarių kultūros žmonių iš Duonkalnio tipo nepakeitė. Neturint pakankamai iš Lietuvos teritorijos indoeuropiečių odontologinės medžiagos, peršasi dvi išvados: 1) arba virvelinės keramikos žmonės savo fizinėmis savybėmis buvo labai panašūs į vietinius ir galbūt "Lietuvos indoeuropietiškas, išsirutuliojęs iš Eurazijos stepių kultūros komponentas nepasiekė, o pasiekė jau suindoeuropietinti Vidurio Europos gyventojai",³ arba 2) Pamarių kultūros žmonių pagrindą sudarė Lietuvos teritorijoje buvusių vietinių kultūrų žmonės. Odontologinė medžiaga daugiau pagrindžia antrąjį variantą.

O kas darėsi tame laikmetyje apie Lietuvą esančiose srityse? Jau pasitelkėme šiuo metu ištirtą Latvijos mezolito, Narvos kultūros (Zveiniekai) ir Latvijos žaļvario amžiaus (Kivutkalns), Fatjanovo kultūros, Ukrainos mezolito ir neolito odontologinę medžiagą (3 lentelė). Volgos-Okos tarpupio Fatjanovo kultūra įdomi tuo, kad jos žmonės priskiriami prabaltams,⁴ o pagal archeologijos duomenis, virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių gamintojų gentys, fatjanoviečiai ir Dniepro vidurio gentys buvusios giminiškos⁵. Tačiau yra ir kitokia nuomonė:⁶ šių genčių bendrumą sudaro tik elementai, būdingi visoms virvelinės keramikos kultūros grupėms.

Pagal odontologinius Lietuvos mezolito ir neolito duomenis, ypač palyginti nemažą Pamarių kultūros medžiagą, mums artimiausia yra Latvijos Narvos kultūra, kiek artimesni fatjanoviečiai ir Ukrainos gentys. Latvijoje tiek mezolito, tiek žaļvario amžiaus žmonės labai skyrėsi nuo Lietuvos žmonių beveik visais redukciniiais požymiais, pagal Latvijoje buvusią dažną viršutinių kandžių kastuvo formą ir ypač dažną laužtą metakonido raukšlę, dažnus 6 - gumburius apatinius pirmuosius krūminius dantis. Šie požymiai rodo gana didelę rytų komponento įtaką.

Fatjanoviečiai pagal daugelį požymių nesiskiria nuo Pamarių kultūros (kaip ir apskritai nuo Lietuvos neolito) žmonių, tačiau fatjanoviečiai gracilesni (vargu ar tai galima paaiškinti vien vėlyvesniu periodu). Jiems visiškai netipiška (8,8%), o mums tokia charakteringa M₁+5 forma (iš ištirtų apatinių pirmųjų krūminių dantų, kur buvo galima nustatyti kramtomojo paviršiaus raštą, tik formą + 5 ir teaptikome). Fatjanoviečių gana aukštas T.a.m.i. (8,8%), o mūsų žmonėms jis visiškai nebūdingas (0,0%). Pagaliau fatjanoviečių tarpe jau aptinkama laužta metakonido raukšlė, kraudingas.

Lietuvos mezolito ir Pamarių kultūros bei Dniepro vidurupio ir aukštupio gentys labiau panašios, ypač dantų redukciniiais požymiais, laužtos metakonido raukšlės ir distalinės trigonido keteros nebuvimu. Bet vėlgi charakteringas Lietuvos mezolito ir neolito žmonėms M₁ + 5 tipas visiškai neaptinkamas Ukrainos genčių tarpe, tuo tarpu T.a.m.i. pas juos labai dažnas (16,7% ir 13,0%), kaip ir ypač dažni kastuvo formos viršutiniai medialiniai kandžiai tiek pagal 1 balą (67,5% ir 20,0%), tiek Ukrainos mezolite pagal balų sumą 2 + 3 (32,5%).

Taigi iš tikrųjų šioms visoms gentims bendras yra tik pagrindinis požymių kompleksas, leidžiantis kalbėti apie Vidurio Europos tipą. Beje, Lietuvos Pamarių kultūros žmonėms charakteringas gana grynas, kiek matūrizuotas Vidurio Europos odontologinis tipas, o fatjanoviečių ir Ukrainos genčių tarpe jaučiama ir pietų, ir rytų įtaka.

Apibendrinant odontologinę medžiagą, galima pasakyti, kad Pamarių kultūros žmonių gana grynas, kiek matūrizuotas Vidurio Europos tipas, neturintis kitų priemaišų, susidarė susiliejęs Lietuvoje vietinių neolito kultūrų žmonėms. Būtent vietinių neolito kultūrų (daugiausia Narvos kultūros) odontologinis tipas sudarė pagrindą, nes ateivių virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių gamintojų įsiliejimas nė kiek nepakeitė substrato odontologinio tipo.

Išnašos:

¹ Рима́нтене Р.К. Роль Неманской культуры в образовании балтов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1981. С.40-43; Рима́нтене Р. Акмєns amžius Lietuvoje. V., 1984. P.343.; Butrimas A. Duonkalnis: vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas. Archeologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1985. T. 4. P. 30-49.

² Бальчю́нене И.А. Одونتология древнего и современного населения Литвы: Дисс. докт. наук. Вильнюс, 1987. С.585.; Балčíуниенė И. Пirmųjų Žemaitijos žmonių odontologija // Žemaičių praitis. V., 1990. T. 1. P.42-45.

³ Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija. V., 1985. P.191.

⁴ Крайнов Д.А. Древнейшая история Волго-Окского междуречья: (Фатьяновская культура). М., 1972. С.274.; Денисова Р.Я. Антропология древних балтов. Рига, 1975. С.403.

⁵ Моора Х.А. О древней территории расселения балтийских племен // Советская археология. 1958. No 2. С.9-33.

⁶ Рима́нтене Р.К. К вопросу об образовании балтов // Проблемы этнической истории балтов. Рига, 1977. С.13-15.

Lietuvos kai kurių akmens amžiaus kultūrų žmonių odontometrija

Dantys	Mezolitas, Spiginas					Narvos kultūra, Šventoji				
	N	VL _{cor}	MD _{cor}	M _{cor}	I _{cor}	N	VL _{cor}	MD _{cor}	M _{cor}	I _{cor}
13	1	8,9	7,3	8,1	121,9	-	-	-	-	-
14	-	-	-	-	-	1	8,5	6,7	7,6	126,9
15	-	-	-	-	-	1	8,7	6,4	7,6	135,9
16	1	12,0	11,6	11,8	103,4	1	10,5	9,2	9,9	114,1
17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	-	-	-	-	-	1	7,8	7,0	7,4	111,4
45	-	-	-	-	-	1	8,9	7,0	7,9	127,1
46	1	11,3	11,1	11,2	101,8	1	10,6	11,6	11,1	91,4
47	1	11,0	11,8	11,4	93,2	1	10,6	10,7	10,7	99,1
48	1	11,0	11,0	11,0	100,0	1	10,0	10,1	10,1	99,0

Dantys	Pamarių kultūra, Duonkalnis					Virvelinės keramikos ir laivinių kovos kirvių kultūra, Plinkaigalis				
	N	VL _{cor}	MD _{cor}	M _{cor}	I _{cor}	N	VL _{cor}	MD _{cor}	M _{cor}	I _{cor}
13	5	8,1	7,3	7,7	111,6	-	-	-	-	-
14	5	8,9	6,2	7,6	143,4	-	-	-	-	-
15	5	9,6	6,0	7,8	159,6	-	-	-	-	-
16	5	11,7	9,8	10,8	119,8	1	11,6	10,3	10,95	112,6
17	4	12,0	8,9	10,5	135,3	1	11,2	9,3	10,25	120,4
18	2	10,3	8,4	9,3	122,1	-	-	-	-	-
43	4	7,3	6,3	6,8	115,3	-	-	-	-	-
44	4	7,1	6,3	6,7	113,1	-	-	-	-	-
45	4	7,9	6,3	7,1	125,3	-	-	-	-	-
46	6	10,6	10,96	10,8	96,7	-	-	-	-	-
47	5	10,1	10,3	10,2	97,6	-	-	-	-	-
48	3	9,6	10,2	9,9	93,5	-	-	-	-	-

Lietuvos kai kurių akmens amžiaus kultūrų žmonių odontoskopija ir odontoglikfika

Požymio Nr. pagal 2 lentelę	Latvija, mezolitas (R.Graverės rašytiniai duomenys)	Latvija, Narvos kultūra (R.Graverės rašytiniai duomenys)	Latvija, žilvario amžius, R.Graverė, 1977	Fajjanovo kultūra, R.Graverė, 1977	Narvos kultūra, Sventoji		Pamarių kultūra, Duonkalnis		Virvelinės keramikos ir labvinių kovos kirvių kultūra, Plinkaigalis		
					N	n	N	n	N	n	
					Mezolitas, Spiginas		Mezolitas, Spiginas		Mezolitas, Spiginas		Mezolitas, Spiginas
1. Diastema	1	0	0	-	-	0	0	2	0	-	n
2. Kraudingas	1	0	0	-	-	0	0	3	0	1	0
3. I ² redukcija (1 balas)	1	0	0	-	-	0	0	3	0	-	-
4. I ² redukcija (2 + 3 balai)	1	0	0	-	-	0	0	3	0	-	-
5. I ¹ kastuvo forma (1 balas)	1	1	1	-	-	1	1	4	0	-	-
6. I ¹ kastuvo forma (2 + 3 balai)	1	0	0	-	-	0	0	4	0	-	-
7. I ² kastuvo forma (1 balas)	1	1	1	-	-	1	1	2	2	-	-
8. I ² kastuvo forma (2 + 3 balai)	1	0	0	-	-	0	0	2	0	-	-
9. M ¹ hipokonuso redukcija 4 balai	2	2	2	-	-	2	2	6	6	1	1
10. M ² hipokonuso redukcija 4 balai	1	1	1	-	-	1	1	3	0	1	1
11. M ² hipokonuso redukcija 4- balo	1	0	0	-	-	0	0	3	3	1	0
12. M ¹ Karabelio gumburelis (2-5 balai)	1	-	-	-	-	-	-	4	1	-	-
13. M ₁ + 5	1	1	1	-	-	1	1	1	1	-	-
14. M ₁ 5	1	1	1	-	-	1	1	2	2	-	-
15. M ₂ 4	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-
16. Distalinė trigonoido koterą	-	-	-	-	-	-	-	2	0	-	-
17. Laužta metakonido raukšlė	1	0	0	-	-	0	0	1	0	-	-
18. T. a. m. i.	1	0	0	-	-	0	0	6	0	-	-
19. M ₁ 2 med (II) variantas	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
20. M ₁ 2 med (I) variantas	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
21. M ¹ I pa forma 1	-	-	-	-	-	-	-	3	1	-	-
22. M ¹ I pa forma 2	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	-
23. M ¹ I pa forma 3	-	-	-	-	-	-	-	3	0	-	-
24. M ² emalio nutekėjimo nėra	-	-	-	-	-	-	-	4	3	1	1
25. M ² emalio nutekėjimas (4 balai)	-	-	-	-	-	-	-	4	0	1	0
26. M ² emalio nutekėjimas (5 balai)	-	-	-	-	-	-	-	4	0	1	0

x N - požymiai nustatyti iširtų kaukolių skaičius;

xx, n - požymio dažnis

Akmens amžiaus palyginamoji odontologija

Požymio Nr. pagal 2 lentelę	Latvija, mezolitas (R.Graverės rašytiniai duomenys)	Latvija, Narvos kultūra (R.Graverės rašytiniai duomenys)	Latvija, žilvario amžius, R.Graverė, 1977	Fajjanovo kultūra, R.Graverė, 1977	Ukraina, neolitas, N.Chaldicjeva, 1968	Ukraina, mezolitas, N.Chaldicjeva, 1968
1	0,0	15,4	10,0	2,0	50,0	35,5
2	0,0	0,0	10,0	2,0	0,0	0,0
3	6,6	0,1	30,6	3,5	-	-
4	0,0	0,0	4,1	0,0	-	-
5	26,7	-	20,0	9,7	20,0	67,5
6	0,0	0,0	7,3	0,0	0,0	32,5
7	-	-	18,8	16,2	-	-
8	-	-	18,9	16,2	38,8	44,4
9	-	-	-	-	-	-
10	-	-	40,9	27,5	10,9	8,0
11	18,2	7,1	36,4	50,0	85,5	92,0
12	64,7	45,5	34,6	18,6	13,2	0,0
13	-	-	24,2	8,8	6,7	0,0
14	88,5	91,7	79,4	88,3	-	-
15	80,8	30,8	87,0	86,1	-	-
16	0,0	0,0	13,8	0,0	0,0	0,0
17	10,6	0,0	15,4	5,8	0,0	0,0
18	0,0	0,0	6,9	8,8	13,0	16,7
19	68,7	50,0	22,0	-	-	-
20	-	-	-	-	-	-
21	-	-	10,0	-	-	-
22	-	-	-	-	-	-
23	6,4	0,0	26,0	-	-	-
24	-	-	-	-	-	-
25	-	-	-	-	-	-

THE ODONTOLOGICAL TYPE OF THE PAMARIŲ
CULTURE PEOPLE AND ITS ROOTS

Summary

The Mesolithic people (Spiginas) and the carriers of the local pre-Indo-European Neolithic cultures (Narva culture, Šventoji) were Caucasoids and represented the massive Central European odontological type.

The Corded Pottery culture (Indo-Europeans) changed the local cultures at the end of the 3rd millennium B.C. As a result of mixture between local Neolithic and the Corded Pottery cultures, the Pamarių (Rzucewo) culture emerged. The Pamarių culture people were the first Balts in Lithuanian territory¹⁰ and they belonged to the Central European odontological type also. It means the Indo-European immigrants did not change the odontological type of substrate, probably they expended into the close odontological medium or the base of Pamarių culture composed the local Neolithic cultures. The second variant, according to the odontological material is more real.

ОДОНТОЛОГИЧЕСКИЙ ТИП ЛЮДЕЙ
ЖУЦЕВСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЕГО ГЕНЕЗИС

Резюме

Для племен неолитической Жуцевской культуры (Дуонкальнис, 8 черепов), которые считаются уже балтами, характерны макродонтные м (10,8), высокие индексы М (135,3), передущированный зубной ряд, сильно выраженный бугорок Карабелли (балл 5), чисто европеоидный комплекс одонтоглифики, отсутствие коленчатой складки метаконида, дистального гребня тригонида и т. а. м. i. В Жуцевской культуре образуется комплекс особенностей, которые в отдельности типичны для добалтских племен на территории Литвы (погребения Спигинас и Швентойи).

Таким образом корни балтов уходят в морфологическую основу местных неолитических культур, среди которых уже выявляется комплекс одонтологических особенностей, характерных для древнего варианта средневропейского одонтологического типа. Экспансия носителей шнуровой керамики осуществлялась в близкую в одонтологическом отношении среду, так как от них смешения в одонтологическом комплексе перемен не произошло.